

el-Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'şâ fi Sinâ'Ati'l-İnşâ* Adlı Eseri ve Osmanlı Tarihine Dair Muhtevası

Hasan Hüseyin Güneş*

orcid/ 0000-0002-1797-3605

Öz: 8./15. yüzyıl İslam dünyasının önemli simalarından biri olan Memlûklü Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşandî (ö. 821/1418), âlim ve münşî biridir. Medresede hocalık yapmanın yanı sıra tarih, coğrafya, hukuk, edebiyat, kitâbet, tabii ilimler, Arap kabileleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. 10 Cemâziyelâhir 821/15 Temmuz 1418 tarihinde vefat eden el-Kalkaşandî'nin en hacimli eseri *Subhu'l-A'şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*'dır. Eser genel olarak Müslüman devletlerdeki bürokratik metoda dairdir. Bu çerçevede eserde inşâ sanatının uygulayıcısı olan kâtiplerin en iyi şekilde yetişmesi için sahip olmaları gereken donanımlara yönelik ansiklopedik bilgiler verilmiştir. Kâtiplerin istifade etmesi gözetilerek eserde tarih, coğrafya, edebiyat, kitâbet ilmi, örf ve âdetler gibi konularda pek çok sahada açılan başlıklar bulunmaktadır. *Subhu'l-A'şâ* hak ettiği ilgiyi XIX. yüzyıldan itibaren görmeye başlamıştır. Batılı uzmanlar tarafından üzerinde çalışmalar yapılmış ve içeriğine yönelik yayınlar yapılmıştır. Ayrıca bazı bölümleri çeşitli dillere çevrilmiştir. Bizim bu eser üzerinde durmak istememizin nedeni ı) ilk olarak eserin içeriğine dair ayrıntılı bilgi vermek ıı) eserde Osmanlı tarihine dair verilen bilgileri değerlendirmektir. *Şubhu'l-A'şâ*'nın Osmanlı tarih yazımının tam anlamıyla gelişmediği bir dönemde yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda yapılacak değerlendirmelerin teorik olarak önemli olduğu düşünülmektedir. Böylece dönemin en güçlü İslam devleti Memlûklerin gözünden Osmanlı devletinin gelişiminin ilk safhasının nasıl görüldüğü ve algılandığına dair ipuçları yakalanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: el-Kalkaşandî, *Şubhu'l-A'şâ*, tarih yazımı, inşâ, Osmanlı.

* Doç. Dr., Bartın Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. email: hasan.h.gunes@gmail.com

al-Qalqashandi's book called Subh al-A'shā fī Sinâ'ati'l-İnshā and Its Content on Ottoman History

Abstract: Ebü'l-Abbas Shihâbüddîn Ahmed b. Ali al-Qalqashandi's (d. 821/1418) one of the important figures of VIIIth/ XVth century Islamic World was a scholar and a clerk. In addition to teaching at the madrasah, he made researches on history, geography, law, literature, epigraphs, natural sciences and Arab tribes. The most voluminous work of al-Qalqashandi, who died on 10 Cemâziyelâhir 821/15 July 1418, is Subh al-A'shā fī Sinâ'ati'l-İnshā. This book is generally about the bureaucratic method in Muslim states. In this context, encyclopedic information about the equipment that the clerks, the practitioners of the art of composition, should have in order to grow up in the best way. There are titles put on many subjects such as history, geography, literature, epigraphy, customs and traditions in this book, for the benefit of the clerks. Subhu'l-A'shā has began to receive the attention it deserved since XIXth Century. Studies have been done on it by Western experts and publications have been made on its content. In addition, some parts have been translated into various languages. The reason why we want to dwell on this paper is firstly to give detailed information about the content of the book and secondly evaluate the information about Ottoman history in it. Considering that Şubhu'l-a'shā was written in a period when Ottoman historiography was not fully developed, it is seen that the evaluations are theoretically important. Thus, clues about how the first developmental phase of the Ottoman state was seen and perceived in the view of the Mamluks, the most powerful Islamic state of the period, will be caught.

Key Words: al-Qalqashandi, Şubhu'l- A'shā, history writing, composition, Ottoman.

Extended Summary

Purpose

In this study, the reason why we focus on the book of Subh al-A'shā fī Sinâ'ati'l-İnshā is to give detailed information about the content of it and also to evaluate the information about Ottoman history in the book. Considering that Şubhu'l- A'shā was written in a period when Ottoman historiography was not fully developed, it is thought that the evaluations to be made are important. Thus, clues about how the first phase of the development of the Ottoman state was seen and perceived from the eyes of the Mamluks, the most powerful Islamic state of the period, will be captured.

Method

In this study, qualitative research method was used. It is preferred that as a qualitative data collection method, document analysis is beneficial for the solution of the issue mentioned in the paper. For this reason, the entire book consisting of fourteen volumes was scanned, and the written documents containing information about the facts and events related to the Ottoman state were scanned in detail. It is aimed to create a new integrity from the information in issue, and for this detailed information about the author, method and especially the content of Şubḥu'l-a'şâ is given.

Conclusion

Şubḥu'l- A'shâ contains important information about Turkmen rulers and reaya in Anatolia. Although the information about Anatolian principalities, especially Karamanoğulları and Ottomans is less compared to the width of the book, it provides important clues. In addition, another feature of Şubḥu'l- A'shâ that should be emphasized is its toponymic information on Anatolian place names.

In the book, Ottomans were mentioned as Benû Orhan b. Osmani among the influential principalities in the region after the Seljuks. The information about the Ottomans consists of just one page and the story of them was started not from Osman Bey, but from Orhan Bey. In the narration, Orhan continued to live in tents and did not live in pavilions until his death. After that, his son Murad Beg took his place. He advanced in the Christian lands around the Western Golden Horn. After that, Abu Yazid (Yıldırım Bayezid) took the throne. He continued his conquests without a back, by continuing in the way of his father.

Although the author of Şubḥu'l- A'shâ lived during the Ottoman interregnum, he didn't give details about the rise of Yıldırım Bayezid. It is surprising that he ignored the reasons that led the Ottoman sultan to war with Timur. Although the state came to the stage of collapse after the rapid expansionist policy of Yıldırım Bayezid, it is engrossing to hear nothing evoking this fact from the book.

In his book, al-Qalqashandi mentioned the characteristics of the Ottomans as gazi and realized that they can be distinguished from other principalities with that feature. Therefore, it is seen that the book confirms the information in other sources about gaza and its dominant role in Ottoman politics.

While drawing the political picture in Anatolia, al-Qalqashandi started from the information of al-Omerî's book called *et-Ta'rîf*, which he gave many references, and made new additions according to the changing facts within the information he gave. One of them is that the Ottomans dominated Anatolia instead of the Germiyanogulları. However, al-Kalkaşandi did not change Ottomans' status as a secondary power within the Muslim states that his predecessor al-Omerî deemed worthy of the Ottomans. As a matter of fact, within that hierarchy, he evaluates the Ottomans under the Indian rulers and positions them in the hierarchy called *makâmu'l-eshref* as Mamluks describe. Moreover, he did not even place the Ottomans in *al-makâmu'l-âli*, a sub-tier of the Indian rulers, in the ranking within these sub-hierarchies. Despite all, al-Kalkaşandi remunerates Ottomans due to their gaza activities, so he realized that this activity was the defining element in the political rise of the Ottomans, just like al-Omerî.

Even more important than this kind of information, Şubhu'l- A'shâ 's greatest contribution to Ottoman historical studies will be revealing the continuity in the art of inscription and composition as a result of comparison with the Works of the Ottoman clerks.

Giriş

Arap edebiyatında III./IX. yüzyıldan itibaren ansiklopedik eserler görülmektedir. Bunlar kendi zamanlarındaki ilimlerin, sanat dallarının veya muhtelif konuların malumatını toplayıp bir araya getirmeye çalışan eserlerdir. Bir kısmı özel bir mevzu hakkında yazılabilmekteydi.¹ Ansiklopedik eserlerin birçok örneği farklı yüzyıllarda çeşitli gayeler gözetilerek yazılmıştır. Miladî XIII. ve XIV. yüzyıllar ansiklopedik çalışmalar açısından velut bir dönem olmuştur. Nitekim İslâm dünyasının günümüze ulaşan en değerli ansiklopedik eserleri bu zaman kesitine tesadüf etmiştir. Bunlar arasında özellikle hatırlanması gerekenler Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1348)², Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî (ö. 821/1418) ve

---

¹ Ayrıntı için bkz. Ahmet Subhi Furat, (1978). "Arap Edebiyatında İlk Ansiklopedik Eserler", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1-2, 299-308; Ahmet Subhi Furat, (1979). "İslam Edebiyatında Ansiklopedik Eserler", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3-4, 211-232.

² Şihabuddin Ahmed b. Yahya b. Fadlullah el-Ömerî (2010). *Mesâlikü'l-Absâr fî Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, Beyrut: Darul Kutubul İlmiye. Ülkemizde eserin bir kısmı çalışılmıştır. Bkz., Hatice Güler, (2017). *Mesâlikü'l-Ebsâr fî-Memâliki'l-Emsâr (Devlet-i Memâliki'l-Ülâ Kısmı/1301-1349) Tercüme ve Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nüveyrî (ö. 733/1333)'dir³ (Can, 2018: 355). Üç büyük Memluk coğrafi ve idari ansiklopedisinin tamamının Kahire kâtipleri, yani sivil bürokratlar grubu tarafından derlenmesi tesadüf değildir. Genellikle sivil olmayan dönem tarihçilerinin asıl kaygısı padişahı övmeye adanmış biyografiler ve risaleler yazmaktı (Guo, 1997: 30).

Günümüzde bu eserlerin en çok bilineni el-Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'şâ* isimli eseridir.⁴ Bu çalışma kitabet sanatının muhatabı olan kâtiplere hitaben yazılmıştır, denilebilir. Eser bir kâtibin ustalaşması gereken disiplin dallarını ve bunlara ilişkin bilmesi gereken malumatı içerir. Bu temel disiplinler arasında derin bir Kur'ân bilgisi ve peygamberler tarihi, Arap edebiyatı, birçok devletin tarihi ve gelenekleri, yönetim ilkeleri, yabancı diller ve hat sanatı bulunmaktadır (Van Berkel, 2001: 93).

Ansiklopedik özelliklerinin yanında birçok devletin tarihine ilişkin bilgileri içeren eserin bir diğer özelliği, Arapça Osmanlı tarih yazımına ilişkin eserlerin ilklerinden olmasıdır. Zira Osmanlı tarihine ilişkin ilk tarih eserlerinin yazılışı, XV. yüzyıla tesadüf etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında yazılan Osmanlı tarihi eserlerinin çok az olduğu bu dönemde ortaya çıkan tarih eserlerinin son derece önemli olduğu bilinmektedir. Elbette *Subhu'l-A'şâ*'nın Osmanlı tarihine ilişkin yazılmış müstakil bir eser olmadığını hatırlatalım.

Osmanlı tarih yazımının kısır olduğu dönemde, Memlükler söz konusu edildiğinde tarih yazımında artış söz konusu olmuştur. Arap tarih yazım geleneğinden bazı farklarla ayrılan Memlük tarih eserleri hem mahallî lehçeleri kullanmış hem de klasik Arap tarihçiliğinde nadir yer verilen anekdotlara, ilginç hadiselerle çokça yer vermişlerdir (Kortantamer, 1994: 69-70). İşaret edilen tarih yazım metodunun yanı sıra, yaratılışla başlayan ve peygamberlerin hayatlarını konu edinen genel tarih yazıcılığı devam etmiştir. Ayrıca hal tercümeleleri, zeyller, siyer ve tarihî coğrafya eserlerinin yazıldığı görülmektedir (Karaman, 2019: 91-92). *Subhu'l-A'şâ* bu özellikleri taşıyan bir tarih eseri değildir. Zira yukarıda işaret

³ Şihabuddin Ahmed b. Abdulvahhab en-Nuveyrî, (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, I-XXXIII, Beyrut: Darul Kutubul İlmiye. Ayrıca bkz., Serap Arıkan Angı, (2019). *Nüveyrî'nin Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb Adlı Eserinin Edebî Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴ Eser birçok konuyu ihtiva ettiğinden muhtelif yönleriyle birçok çalışmaya konu olmuştur. Makalede zikredilenler haricinde bkz., Abdelhamid, T. (Ed.), El-Toudy, H. (Ed.). (2017). *Selections From Subh al-A'shâ by al-Qalqashandi, Clerk of the Mamluk Court*. London: Routledge; Komisyon (1973), Ebu'l-Abbas el-Kalkaşandî ve Kitâbuhû "Subhu'l- A'şâ", Kahire: Maktebetul Arabiyye; Ramazan Kazan, (2003). "el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'şâ Adlı Eseri ve Edebî Özellikleri", *Nüsha*, Yıl: 3, Sayı: 8, 107-128.

edildiği üzere, mevzuya bahsedilen eser farklı bir hedef gözetilerek kaleme alınmıştır.

Memlûklerin yanı sıra Osmanlı tarih yazıcılığına ise devletin teşekkülünden yaklaşık bir buçuk asır sonra rastlanmaktadır. Osmanlı tarih yazımının hem Fars hem de Arap yazım geleneğinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Örneğin İslam tarihçiliğinin önemli bir kolunu teşkil eden biyografi ve tabakat türü geleneğinin Osmanlı tarih eserlerinde belirli kalıplarla devam ettiği müşahede edilmektedir. Yazılan tarih eserlerinin takip ettiği metotta birlik bulunmamaktadır. Örneğin bunların bir kısmı biyografik tarihçiliği Osmanlı tarih yazım üslubu olarak benimsenmiştir (Emecen, 1999). *Subhu'l-A'sâ* İslam tarihçiliğinin umumî tarih yazım geleneğine göz kırpmışsa da o üsluba intibak ettiği söylenemez. Bunun yanında Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde kaleme alınmış biyografi ve tabakat eserlerine de dâhil edilemez.

Kısaca zikredilen bu özelliklerine rağmen *Subhu'l-A'sâ* hak ettiği ilgiyi XIX. yüzyıldan itibaren görmeye başlamıştır. Batılı uzmanlar tarafından içeriğine yönelik araştırmalar ve yayınlar yapılmıştır. Ayrıca bazı bölümleri çeşitli dillere çevrilmiştir. Bizim bu eser üzerinde durmak istememizin nedeni ı) ilk olarak eserin içeriğine dair ayrıntılı bilgi vermek ıı) eserde Osmanlı tarihine dair verilen bilgileri değerlendirmek. *Şubhu'l-A'sâ*'nın Osmanlı tarih yazımının tam anlamıyla gelişmediği bir dönemde yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda, yapılacak değerlendirmelerin teorik olarak önemli olduğu düşünülmektedir. Böylece dönemin en güçlü İslam devleti Memlûklerin gözünden Osmanlı devletinin gelişiminin ilk safhasının nasıl görüldüğü ve algılandığına dair ipuçları yakalanmış olacaktır.

Müellif ve Esere Dair

Müellif 756/1355 Kahire yakınındaki Kalkaşende köyünde doğmuştur. Küçük yaşlarda İskenderiye'de dinî ve edebî ilimleri tahsilinin yanı sıra felsefe tahsil etmiştir. Şâfiî fıkıhı üzerine fetva vermenin yanı sıra, bir takım fıkıh ve hadis kitaplarını okutma izni almıştır. Ayrıca kadılık görevinde bulunmuştur. Bunların yanında çeşitli dallarda ders verdiği gibi tarih, coğrafya, hukuk, edebiyat, kitâbet, tabii ilimler, Arap kabileleri hakkında incelemeler yapmıştır. Gerek Arap edebiyatı gerek inşâ sanatındaki kabiliyetiyle temayüz etmiştir. el-Kalkaşandî 791/1389 yılında Kahire'ye geldikten sonra *Dîvân-ı İnşâ*'da görev almıştır. Uzun yıllar bu

vazifeyi devam ettiren el-Kalkaşandî, 10 Cemâziyelâhir 82/15 Temmuz 1418 tarihinde vefat etmiştir (İpşirli, 2001: 263; Erdekanî, 1391: 3001).⁵

Mevzuya bahsettiğimiz eserin adı *Şubhu'l-A'sâ fi Şimâ'ati'l-İnşâ*'dır.⁶ Müellif tarafından eserin hazırlanışında iki amaç gözetilmiştir: 1) İslâm dünyasında bürokrasinin gelişmesi 2) kâtiplerin yetişmesi. Eser kendi emsali arasında inşâ sanatının en mükemmel ansiklopedik örneğidir. Çalışmanın tekmili için müellifi tarafından birçok kaynaktan istifa edilmiş ve örnekler sunulmuştur. Bunların yanı sıra, Mısır arşivinde bulunan Memlûk devri ve öncesi dönemlerden nâdir arşiv malzemesinden istifade edilmiştir. Eserin hacminin büyük olmasında söz konusu malzeme yer alan birçok belgenin esere birebir aktarılmış olmasıdır. 540 eserden istifade edildiğini belirtilen müellif, özellikle adlarını eserinde sık sık verdiği İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîfi* ve *Mesâlikü'l-Ebsâr*'ının yanı sıra İbn Nâzırü'l-Ceyş'in *Tesķîfü't-Ta'rîf*'inden çok istifade etmiştir. *Şubhu'l-A'sâ* indeksiyle birlikte takriben altı bin sayfaya ulaşmaktadır. Belirli bir sistematik içerisinde düzenlenmiştir. Sık sık ana ve ara başlıklar kullanılmış, bunlar için fasıl, mevzu, bab, nev', taraf, makale vb. yirmi terimden istifa edilmiştir. Aslında bir giriş (mukaddime) on bölüm (makale) ve bir sonuç (hâtime) olarak tasarlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Yirmi yıllık bir çalışmanın ürünü olan *Şubhu'l-A'sâ* 28 Şevval 814/12 Şubat 1412 tarihinde tamamlanmıştır (İpşirli, 2001: 263; Erdekanî, 1391: 3001).

el-Kalkaşandî'nin incelemekte olduğumuz eserinin kullandığımız nüshası hakkında şu bilgiyi vermemiz yerinde olacaktır: 10 Receb 1268'de/30 Nisan 1852 tarihinde Kahire'de doğan Mısır Hidivi Mehmed Tefvik Paşa (1852-1892) Mısır valisi ve ilk hıdivi İsmâil Paşa'nın en büyük oğludur. Babası tarafından *Dâru'l-Kutub* adıyla bir müessese kurulmuştur. Amaç, Mısır'da bulunan kıymetli eserleri burada toplamaktır. Mehmed Tefvik Paşa tarafından bu müessese için bin sekiz yüz feddanlık zirai arsa vakfedilmiştir. Müessesenin gelişimine sabık meârif veziri Ahmed Haşmet Paşa da destek olmuş ve bazı seçkin kitapların basılmak üzere hazırlanmasını istemiştir. Bu kitaplar arasında en özel yeri bu makalenin konu edindiği kitap teşkil ettiğine karar verildiğinden öncelik ona tanınmıştır. (el-

⁵ Ayrıntı için bkz. Abdullatif Hamza (1962), *el-Kalkaşandî fi Kitâbihî Subhu'l-A'sâ Arz ve Tahlîl*, Mısır: Vezâretus Sekafe vel İrşadil Kavmi, 32-54.

⁶ Eserin adı incelediğimiz nüshanın mukaddimesinde *Subhu'l-A'sâ fi Kitâbeti'l-İnşâ* olarak zikredilmiştir (el-Kalkaşandî, 1922: 10). Makalede literatüre hâkim isimlendirme kullanılmıştır.

Kalkaşandî, 1919: 6-7).⁷ Böylece kütüphanede bulunan muhtemelen yazma olan nüshalar matbu harflerle basılmıştır.

Subhu'l-A'şâ'nın Muhtevası Hakkında

Mısır bağlamında kançılara ansiklopedileri kaynaklar arasında, özellikle diplomasinin değişim ve dönüşümünü takip etmede en faydalı olanlardan biridir. Çeşitli yazarlar tarafından muhtelif dönemlerde yazılmış bu eserler, birkaç yüzyıl boyunca Memlûk yönetimin işleyişini yeniden yaratma imkânı sundukları gibi, bu devletin diğer devletlerle ilişkileri bağlamında komşu ülkeler hakkında bilgi vermektedirler. Bu kılavuzların en ünlüsü şüphesiz el-Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ* adlı eseridir. Batıda çeşitli çalışmalarda kullanılmakta olan eserin en büyük eksikliği, kullanımının pratik olmamasıdır. Björkman, içeriği hakkında bir açıklama yapmışsa da gerekli diplomatik yorumu sağlayamamıştır. O zamandan beri, *Subhu'l-A'şâ'nın* birkaç bölümü tercüme edilmiştir (Bauden, 2005: 22).

el-Kalkaşandî'nin adı, Memlûk tarihi, devlet yapısı ve işleyişi ile ilgilenen herkes için çok önemlidir. XV. yüzyılda yaşamış bu münşî, İslam devletlerinde Hz. Peygamber'in zamanından günümüze kadar inşâ sanatıyla ilişkilendirilerek yazılmış en hacimli ansiklopedik çalışmadır. Bununla birlikte, eserin kapsamı nedeniyle, araştırmacılar *İkinci Makale*'nin Mısır ile ilgili bölümünün yalnızca kısa bir kısmına odaklanabilmişlerdir. On dört cilt halinde düzenlenen bu ansiklopedi, kaligrafi, üslup sorunları ve yazı malzemelerinden kâtip ve münşîler için gerekli becerilere kadar yazı sanatının her yönünü ele almaktadır. İnşâ sanatı ve kitâbete dair yalnızca ayrıntılı teorik açıklamalar sunmakla kalmamakta, aynı zamanda istinsah ettiği birçok orijinal belge aracılığıyla somut örnekler sunmaktadır. İnşâ sanatına odaklanmakla birlikte eser bunun ötesinde, yönetim ve idari uygulamaların evrimi ve aynı zamanda yönetim için coğrafi ve örgütsel gereksinimleri adeta bir tarih haline getirmektedir. Birçok kaynağa dayanan bu eserin müracaat ettiği eserlerin çoğu elimize ulaşmamıştır (Dekkiche, 2019: 197).

Eserde, inşâ sanatının özellikleri takdim edilmeden evvel başlangıç bilgileri için mukaddime bulunmaktadır (el-Kalkaşandî, 1922: I-5). Müellif bu mukaddimeyi beş bâba ayırmıştır. Birinci bâbda kitabet sanatının fazileti, işi yapan

---

⁷ Eserin son cildinin sonuna yapılan ekin sayfa numaraları, kendinden önceki bölümün son sayfasından devam etmemiştir. Ayrıca Mehmed Tefik Paşa hakkında ayrıntı için bkz., Ş. Tufan Buzpınar, "Tefik Paşa, Hidiv", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 14-15.

kâtiplerin methedilmesi, yapamayanların yerilmesi konu edilmiş ve bu da iki fasıla ayrılmıştır (el-Kalkaşandî, 1922: 46).

İkinci bâbda kitabetin ıstılah ve lügatte ne anlama geldiği belirtilmiş ve bu da üç fasıla ayrılmıştır. Birinci fasılda kitabetin ne anlama geldiği, ikinci fasılda inşâ sanatının kitabetin diğer dallarına üstünlüğü, üçüncü fasılda nesrin şiire tercih edilmesi konu edilmiştir (el-Kalkaşandî, 1922: 51-58).

Üçüncü bâbda kâtiplerin sıfatları ve âdâbı iki fasıla ayrılıp işlenmiştir. Birinci fasılda söz konusu sıfatlar iki başlığa ayrılmıştır. Birinci başlıkta kâtip âdâbının iki tür altında incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir. İlkinde kâtiplerin güzel ahlakına işaret edilmiş ve bunun için gerekli hususlara değinilmiştir. İkincisinde ise insanlarla muamelelerindeki güzelliğe ve bu davranışın ahlakın en değerli hasleti olduğuna işaret edilmiş ve bu başlık da beş başlık altında tertip edilmiştir (el-Kalkaşandî, 1922: 61-89).

Dördüncü bâbda inşâ divanının ne olduğu tarif edilmiş ve bu da iki fasıla ayrılmıştır. Birinci fasılda inşâ divanının tarifi yapılmış; ikinci fasılda İslam kurumu olarak tesisi ve sonrasında Müslüman ülkelere yayılması konu edilmiştir. Beşinci bâbda inşâ divanının kanunları, tertibi, azasının ahlakı dört fasıl hâlinde incelenmiştir. Söz konusu fasılların birincisinde divan sahibinin rütbesi ve değeri hakkında bilgi verilmiş, ikinci fasılda divan sahibinin vasıfları ve onun âdâbı anlatılmıştır. Üçüncü fasılda divan sahibinin adı geçen kurumdaki tasarruf ve uygulamalarına yer verilmiştir. Son fasıl on iki konuya ayrılarak irdelenmiştir. Dördüncü fasılda ise Mısır diyarındaki vazifeleri iki başlık altında açıklanmıştır (el-Kalkaşandî, 1922: 89-139).

Mukaddimeden sonra yer alan ilk makalede inşâ kâtibinin ihtiyaç duyduğu alet edevat iki bâb altında konu edilmiştir. Birinci bâbda kâtibin ilmî donanımına yönelik kazanımları üç fasıla ayrılmıştır. Birinci fasıl, kâtibin sahip olması gereken genel özelliklere yöneliktir. İkinci fasıl ise üç başlığa ayrılmış ve kâtibin inşâ icra ederken kullandığı alet edevatı konu edinmiştir (el-Kalkaşandî, 1922: 140-148). Beş ayrı başlık ihtiva etmektedir.

İlk başlık, bu aletlerin on beş çeşit olduğuna dairdir. İlkinde Arapça 'ya ve bunun için kâtibin sahip olması gereken dört kazanıma değinilmiştir. İkinci çeşit ise onun acem lisanına yönelik donanımına ayrılmışken, üçüncüsü ve dördüncüsü nahiv ve sarf bilgisini; beşincisi meâni, beyan, bedî' sanatlarına vakıf olmasını konu edinmiştir. Altıncısı Kur'ân hâfızlığını; yedincisi çokça hadis ezberlemesini, sekizincisi, belagat dolu hutbelerden fazlaca ezberlemesi ve meşhur hatiplerin üslubuna mümareset kazanması gerektiğini hatırlatmıştır. Dokuzuncusu, kâtibin önceki yazışmalara dair ihtiyaç duyduğu diğer hususlardadır. Onuncusu, güzel şiirler ezberlemesi; on birincisi, örneklendirmeler ezberlemesi; on ikincisi, Arap ve

acem toplumlarının neseplerine vâkîf olması; on üçüncüsü, kâtiplerin müfaharat ve münafaretlerini bilmesi; mükerrer olarak verilen on ikinci başlıktan sonra gelen on üçüncü başlık, gerçekleşmiş savaşların günlerini bilmesine dairdir. On dördüncüsü, cahiliye dönemi Araplarına dair bilinmesi gerekenleri; on beşincisi, Arapların adetlerini; on altıncısı, tarih kitaplarına bakıp kâtibin ahvalin bilgisini edinmesi hakkındadır. On yedinci başlık ise, kütüphane ve diğer çeşitli dallarda bilgi sahibi olma konularını ihtiva etmektedir (el-Kalkaşandî, 1922: 148-480).

Bundan sonra *ikinci cilt* başlamaktadır ve içerdiği on yedinci başlık yönetim ahkâmını konu edinmektedir. Sonrasında ise kâtibin sahip olması gereken özelliklerin ikinci başlığına geçilerek kitabetin tasnifi ve çeşitleri incelenmiştir. Burada kâtibin yazma eyleminde ihtiyaç duyduğu vasıflandırma işlemi sırasında gereksinim duyduğu bilgi türlerine temas edilmiştir. Birinci tür, kâtiplerin tavsif ederken bilmesi gereken insani özellikleri; ikinci tür, binek hayvanlara; üçüncü tür, vahşi hayvanlara; dördüncü tür, kuşlara; beşinci tür, güzel taşlara; altıncı tür, güzel kokulara; yedinci tür, muhtelif aletlere; sekizinci tür, felekler ve yıldızlara; dokuzuncu tür, yeryüzü ve gökyüzü arasındakilere; onuncu tür, yeryüzündeki cisimlere dair bilgileri içermiş, bunlar hakkında bir kâtibin bilmesi gerekli bilgiler konu edilmiştir (el-Kalkaşandî, 1913: 6-183).

Akabinde bir önceki üst başlığa dâhil olarak, kelâm sanatı ve inşâ edilişi, tanzimi ve telifi konulu üçüncü alt başlığa geçilmektedir. Daha sonra, üçüncü fasıla geçilerek zaman ve vakit bilgisine dair kâtibin bilmesi gerekenler dört başlık halinde irdelenmiştir. İlk başlıkta günler, ikinci başlıkta aylar, üçüncü başlıkta yıllar, sonrasında toplumların bayramları ve bunların dönemleri incelenmiştir (el-Kalkaşandî, 1913: 183-406).

Zikredilen açıklamalardan sonra ikinci bâba geçilmiştir. Hat konusu ve buna ilişkin diğer dallar hakkında bilgiler verilmiştir. İki fasla ayrılan bu konunun ilk faslı hat aletleri ve şekilleri hakkındadır. Bunlar beş başlığa ayrılmıştır. Birinci başlık divitleri; ikinci başlık divit ve onunla ilgili aletleri; üçüncü başlık divitle yazılacak şeyleri ihtiva etmektedir. Bu başlıkla ikinci cilt sona ermektedir (el-Kalkaşandî, 1913: 430-477).

Üçüncü ciltte ikinci fasıl hat ile devam etmekte ve sekiz başlık içermektedir. Birinci başlık hattın fazileti; ikinci başlık hattın hakikati, üçüncü başlık hattın vaz'ını konu edinmektedir ki iki alt başlığa sahiptir. İlki hattın vaz'ından ne anlaşılması gerektiğine, ikinci başlık ise bunun aslını ihtiva etmektedir. İlkinde

mutlak olarak harflerin mutlak olarak vaz'ı konu edilmişken, ikincisinde Arap harflerinin vaz'ına değinilmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 5-19).⁸

Akabinde beş başlığa ayrılmış olan, harflerin adedi başlangıç ciheti ve tertibi konulu dördüncü üst başlığa geçilmektedir. Birinci başlık tüm dillerde mutlak olarak harfleri; ikinci başlık Arap harflerini, üçüncü, harflerin başlangıcını; dördüncü başlık harflerin nasıl tertip edileceğini; beşinci başlık, Arap harflerinin şekillerini ihtiva etmektedir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 19-24).

Sonra beşinci olduğu belirtilen bir üst başlığa dönülür; bu başlığın konusu ise hüsnü hattır. Bu bölümü oluşturan iki alt başlığın ilki, hattın güzel yazımına dair teşviki ele almışken, ikincisi hattı güzelleştirme yollarını konu edinmiştir. Bundan sonra el-Kalkaşandî, üst başlığa geri dönmüş ve buna kâtibin hüsnü hat için muhakkak bilmesi gereken şeyler diye bir başlık açmıştır. Bu başlığı iki alt başlıkla çerçeveselendirmeye çalışmıştır. Burada karşılaşılan ilk başlık harf handesesi şeklinde iken, ikincisi harflerin yazılış tarzı üzerinedir. Bu bahis üç başlık altında incelenmiştir. İlkinde nokta ile başlayan harflere yer verilmişken, ikinci başlıkta kıymık/diş/çizgi ile başlayan harflere yer verilmiştir. Son başlık ise yuvarlak hatlı harflere tahsis edilmiştir. Bunun ardından gelen konu mühür ile ilgili olup yukarıda zikredilen başlıklara benzer ayrımlarla harfler ile mühürlemeye çok kısa bir şekilde değinilmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 24-40).

Bunlar izah edildikten sonra eserde hattın durumu ve yazım kuralları adlı yedinci üst başlığa geçilir ki bu da üç konu altında mütalaa edilmiştir. Birincisinde kalemin nasıl tutulacağı ve kâğıdın üzerine nasıl konulacağını, ikincisinde kalemin rulo kâğıt üzerine nasıl konulup sürükleneceği ve son olarak üçüncü konuda kâtibin düşünme esnasında kalemini kulağının üzerine koyma hâli işlenmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 41-44)

Devam eden sekizinci üst başlıkta kâtibin hat hususunda itibar etmesi gereken kanunlara altı konu zikredilerek hatırlatılmıştır. Bunlar; yazım esnasında kalemin ne şekilde hareket ettirileceği, kullanılan her kalemde harf ve ölçeklerinin tutturulması, kâtibin kullandığı kalemin her tarafına güven duyması, kalem açma usulü, harflerde neyin açılıp neyin kapatılacağı ve inşâ divanında kullanılan kalemler hakkındadır. Müellif bu bilgileri verdikten sonra kalemler hakkında malumat vermeye devam etmiştir. İlk kendi zamanında kullanılan kalemlere değinen el-Kalkaşandî, kalemleri başlıklar halinde zikretmiştir. Birinci kalem rulo, ikincisi kısa rulo kalemi ve üçüncüsü ise sülüs kalemidir. Bu kalem ağır ve hafif sülüs kalem diye ikiye ayrılmaktadır. Ağır sülüs yazımı için müellif her harfi uzun

⁸ Eserin aynı yıl basılan başka cildi olduğundan cilt numarası Roma rakamıyla belirtilmiştir. Metin içi atıfların bazısında Roma rakamlarının kullanılma sebebi budur.

uzun tavzih etmiş ve başlıklandırdığı üzere hafif sülüs yazım kurallarını anlatmıştır. Bu kelemler haricinde tevki, rikâ ve ğubâr kalemleri açıklanmış ve bu şekilde aklâm-ı seb'ayı tamamlamıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 44-132).

Aklâmın izahı bittikten sonra besmele yazımını izaha girişen müellif, bunu iki önemli hususa değinerek yapmıştır. İlki, besmele yazımında tüm aklâmı uyulması gereken kaideler iken, diğeri inşâ divanında kullanılan aklâmdır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 132-142).

Yazı türleri açıklandıktan sonra güzel yazıya dair bir başlık açılmış ve buna iki alt başlık eklenmiştir. Bundan sonra ise edat, fiil veya isim ve yazılacak olan kelimenin senaî, sülâsî, rubâî ve humâsî oluşu üzerinde durulmuştur. Müellif bu bahislerden sonra inşâ edilecek kelâm hususuna riayet edilmesi gereken önemli birkaç mevzua değinmiştir. Bunlardan ilki kelâmın satır başında veya sonunda tam olarak, diğeri kısmını başka satıra bırakıp kesmeden yazılmasıdır. İnşâ sanatının bu güzelliği mukabilinde kötü karşılanan uygulamalara yer verilmiş, bir kelimeyi meydana getiren harflerin bir kısmının satırın sonuna ve kalanının sonraki satırın başlangıcına yazılması; kelimenin kendinden sonra gelen kelimeyle benzer bir şekilde yarım yamalak yazılması kâtibin kaçınması gereken uygulamalar olarak gösterilmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 143-152).

Bu açıklamaların ardından müellif ikinci bâbın ilk makalesinin üçüncü faslını yerleştirmiş ve burada hat ile ilgili diğeri bazı gerekli bilgileri aktarmaya devam etmiştir. Bu başlığı iki başlık altında mütalaa etmiş ve harf noktaları hakkındaki ilk başlığı dört ayrı alt başlığa ayırmıştır. İlk başlıkta bu konuya temas etmenin gerekliliğine değinen el-Kalkaşandî, ikinci başlıkta ilk kimin tarafından noktaların harflere yerleştirildiğini anlatmıştır. Sonrasında noktaların şekil bilgisi ve konuluş tarzı, noktalı ve noktasız harfler konusunu açarak ilk başlığını tamamlamıştır. İkinci başlıkta ise harf şekillerini ve hareketlerini incelemiştir. Kendi içerisinde başlıklara ayrılan bu kısım; Arap harf şekillerinin ortaya çıkışı ve anlamları, bunları ilk kullanan kişiyi, bazı kâtiplerin hareketleri tavsiye ederken kiminin bundan sakındırdığı, hareke olarak adlandırılan bu şekillerin i'râb ile ilişkisi ve son olarak, hareketlerin ne şekilde yazılacağı, nerelere konulacağı ve bunun geçmiş ve sonraki kâtipler tarafında uygulama biçimleri verilmiş, tüm bunlar ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 152-172).

Akabinde ikinci bâbın ilk makalesinin dördüncü faslında hece konusu ele alınmıştır. Bu konu, diğeri pek çok konu gibi, ayrıntılı bir şekilde on beş başlık altında incelenmiştir. Gerçekten de inşâ sanatının en ince ayrıntılarına giren el-Kalkaşandî, ikinci bâbın ilk makalesinin beşinci faslında, zı (ظ) ve dad (ض) harflerinin yazımındaki karışıklık ve benzerliğe dair açıklamayı yazmaktan bile imtina etmemiştir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 172-226).

Tüm bu ayrıntılı malumatın ardından ikinci makaleye geçilmiştir. Yollar ve memleketler başlığı verilen bu makale dört bâbı içermektedir. Üç fasıla ayrılan birinci bâb, jeomorfoloji ve yeryüzünü kuşatan denizleri konu edinmektedir. İki başlığa ayrılan bu konu yeryüzü ve denizler, yeryüzündeki tabii coğrafyalar şeklinde iki alt başlığı ihtiva etmektedir. İkinci fasılda, ülkeler bahsinde tekrar ele alınacağı belirtilen denizler konu edilmiştir. Bu konu, iki alt başlığa ayrılmış ve ilkinde okyanus mevzuu ele alınmıştır. İkinci mevzu, yeryüzünün çeşitli yerlerine dağılmış ve okyanus bağı bulunmayan denizlerdir. Üçüncü fasılın ilk başlığı, kişinin bulunduğu yerde memleketin hangi cihetinde olduğunu belirlemesine dair iken, son başlığı memleketler arasındaki gerçek mesafeyi tayin etmeyi izah etmektedir (el-Kalkaşandî, 1914: 227-254).

Daha sonra tarih anlatısına geçen el-Kalkaşandî, Hulefa-yi Raşidin dönemini ilk tabaka olarak zikredip ele almış, sonra ikinci tabakayı, yani hilafet (devleti) halifelerini konu edinmiştir. İlk fasılda ilk olarak halifeler tabaka tabaka ele alınmıştır. İlk tabakada sahabe halifeler, ikinci tabakada Emevi halifeleri, üçüncü tabakada Irak'taki Abbasi halifeleri, dördüncü tabakada Mısır'daki Abbasi halifelerini zikretmiştir. Bu sıralamanın akabinde halifelerin yerleştiği şehirlere değinmiştir. Bu şehirler sırasıyla Medine, Irak ve Mısır diyarıdır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 254-268).

İkinci fasılda önceki dönemleri ve müellifin yaşadığı dönemi kapsayacak şekilde, hilafet topraklarındaki yerler hakkında bilgiler iki başlık altında verilmiştir. İlk başlıkta şimdiki durumun eskiyle bir mukayesesi yapılmış ve akabinde halifenin alametleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bundan sonra halifelerin nezdinde muteber vazifeleri ikiye taksim ederek zikreden müellif, ilk olarak seyfiye ve akabinde kalemiye erbabına dair mülahazaları paylaşmıştır. İkinci başlığa gelindiğinde hilafetin Mısır'a intikali ve sonrasındaki sürecin işlendiği görülmektedir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 268-281).

Zikredilen mevzulardan sonra üçüncü bâba geçilerek Mısır diyarı üç fasıl halinde tanıtılmıştır. Birkaç ara başlığa ayrılan bu fasılda, Mısır ve buraya bağlı yerler on iki alt başlık altında açıklanmıştır. Bu başlıklar Mısır'ın güzellikleri ve çeşitli özellikleri, Kahire, İskenderiyye, Dimyat boğazlarının içinde bulunduğu altı boğazı, Nil nehri vb. bahisler bulunmaktadır. Ara başlıkların bir diğerinde Mısır'ın denizleri, dağları, meyve ve ekinleri gibi konulara rastlanmaktadır. Ayrıca Mısır'ın imar edilişi ve isimlendirilişi hakkında bilgi verildikten sonra tarihi kalıntılara değinilmektedir. Müellif, zikredilen tarihi kalıntıları Nuh tufanından öncekiler ve sonrakiler şeklinde tasnif etmiş, bu tasnifi Fustat, Kahire ve Kale olmak üzere ayrı başlıklara ayırmıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 282-379).

Mısır hakkında geniş bilgiler sunan bu bölümün ikinci faslı ise Mısır diyarının kasabaları ve kimi zaman buralarda yaşan topluluklar hakkında malumata ayrılmıştır. Bunlar doğudaki kasabalar, batıdaki kasabalar vb. diğer bazı alt başlıklara ayrılmıştır. Akabinde üçüncü fasıla geçilmiş, bu fasılda Mısır'a İslamiyet'ten önce ve sonra hâkim olan toplumlar hakkında bilgi verilmiştir. İlk olarak Nuh tufanından önceki hâkimler zikredilmiş, akabinde İslamiyet'in hâkim olduğu zamana kadar tufandan sonraki dönem Kıbtler, Şam Amalika melikleri, Kıbtli Amalıklar, Persler, Yunanlar ve Romalılar şeklinde başlıklarla anlatılmıştır. Bunların ardından müellifin yaşadığı döneme dek gelen süreç içerisinde sahabeler, Emeviler ve Irak Abbasileri şeklinde bir bölümden sonra, Fatımîler dönemi öncesi Abbasileri, Fatımî halifeleri, Eyyübiler ve Türk yöneticiler ele alınmıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 379-443).

Mısır ile alakalı dördüncü fasıla gelindiğinde ise iktisadi bilgilerle karşılaşmaktadır. Birçok başlığa sahip bu bölümde ilk olarak iktisadi muameleler konusu ele alınmıştır. Evvela Mısırdaki kullanılan para çeşitleri üzerinde durulmuş, bunlar üçe ayrılmış; dinar, dirhem ve fülüs şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıca dinarın ağırlık ve tane hesabı olarak ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Bunun ardından gelen açıklamalar katı/sıvı ölçü ve ağırlık birimleri hakkındadır. Bu birimlerden her birinin nerede kullanıldığına, Mısır şehirlerine göre aralarındaki farklara değinilmiştir. Ölçü birimlerini izah ettikten sonra, arazilerin iki türlü olduğu belirtilerek, bunların ziraat ve yerleşim arazileri olduğu ifade edilmiş, akabinde fiyat konusunu ele alınmıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 443-448).

Sonra, Mısır köprülerini ele alan müellif bunları iki kısımda incelemiştir. İlk sultanî köprülere, ardından belediye köprülerine değinmiş, Mısır divanının gelirlerine işaret etmiştir. Müellif burada ikili bir taksime giderek, ilkin yedi farklı vergiye ayırdığı şer'î vergi demiş; ikincisini araziden alınan diğer vergiler olarak tanımlamıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 448-452).

Tüm bunlardan sonra el-Kalkaşandî, arazilerin umera iktâ ve sultânî divana has olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar vakıf topraklarının bulunduğunu ifade etmişse de bunların azlığından dolayı bu mevzuu burada açıklamamıştır. Müellif, sultânî divana has olanların kendi zamanında vezaret, has, müfret, emlâk divanları şeklinde dörde taksim edildiğini belirtmiştir. Umera iktânı ayrıca açıklamıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 452-457).

Devletin diğer gelir kalemlerini ele alan eserde maden, zekât, zimmet ehlinden alınan vergiler, Mısır denizlerine gelen gayrimüslim tacirlerden alınan vergiler, vâris bırakmadan ölenlerin terekeleri olarak açıkladıktan sonra, bir diğer gelir kalemi olarak darphanede basılan parayı göstermiştir. Altın, gümüş ve bakırdan basılan paraların döküm ayrıntılarına kadar verilen bilgilerden sonra,

divan emvalinde şer'î olmayan gelirler konusuna geçilmiştir. Sultan divanının bu başlığa tabi gelir kalemleri ilk olarak ele alınan mesele olmuş, bu kalemler iki sınıf altında mütalaa edilmiştir. Bunlardan ilk olarak ele alınan Hicaz ve Yemen'deki sahillerde bulunan bostanlardan alınan mallar olmuştur. Sonrasında Şam yolu üzerindeki Katya tacirlerden alınanlar zikredilmiş, bu da beyan edildikten sonra bu başlık altına giren Kahire ve Fustat'taki gelir kalemleri belirtilmiştir. Şer'î olmayan ikinci gelir kalemi olarak sultan divanına has olmayanlar verilmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 457-471).

Yukarıda verilen iktisadi açıklamalardan sonra devletin düzeninin izahı devam etmiştir. Müellif bunu kronolojik bir çerçevede sunma gayreti içerisine girmiş, bunun için üç alt başlık altında konuyu tasvir etmeye çalışmıştır. İlk etapta Mısır'ın fethinden İhşidîlerin son dönemine kadar olan dönemi mercek altına alan el-Kalkaşandî, sonrasında Fatimî dönemini üç başlık halinde irdelenmiştir. Önce yöneticilerin hükümlerlik alametleri konu edilmiş, akabinde halifenin gelirleri beş kaleme taksim edilerek incelenmiştir. Bu mevzu bitirildikten sonra ümera, havâss-ı halife ve diğer askeri gruplar şeklinde üçe ayrılan Fatimîlerin ordu düzeni hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır. İlk kısım olan umeradan sonra üstatlar, has sıbyanlar, hücre sıbyanları olarak üçe taksim edilmişken, bunlardan sonra diğer askeri gruplar ele alınmıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 471-482).

Fatimî devletinin bu yapısının izahı akabinde, Fatimî devlet erbabının tanıtımına geçilmiş ve bunlar iki kısım olarak eserde yer almıştır. Halifeye bağlı olarak tanımlanan ilk kısım, eserde dört sınıfa ayrılmıştır. Bunların ilki seyfiye ehlidir ve ordu genelinde görev yapanlar vazifeleriyle birlikte açıklanmış ve bunların haricinde halife havassı olanların da bulunduğu belirtilerek söz konusu bu sınıf tecrübeli üstatlarla olanlar ve olmayanlar şeklinde iki kısma ayrılmıştır (el-Kalkaşandî, 1914: III, 482-486).

Seyfiyeden sonra halifeye direkt bağlı ikinci sıradaki devlet erbabı olarak kalemiye sınıfına yer verilmiş ve bunların dörde ayrıldığı ifade edilmiştir. İlk dinî vazifelilere yer verilmiş ve bunlar altı kısma ayrılmıştır. Akabinde kalemiyenin ikinci sınıfı olarak divan ehli üç ayrı başlık olarak mütalaa edilmiştir. Son olarak şairlere yer verildiği görülmektedir. Fatimî devletinde halifeye direkt bağlı olmayan devlet erbabı iki sınıf olarak eserde yer almış, vali ve nâipleri konu edinmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: III, 486-498).

Bu bahisleri açıklandıktan sonra müellif, yukarıda bilgi verdiği muvazzafların alay törenlerinde, sarayda ve diğer çeşitli zaman ve mekânlardaki görevlerini ayrıntılarıyla irdelemeye çalışmıştır. Bunları izah etmeden evvel halifenin sarayda ve törenlerdeki oturma protokolü hakkında malumat vermiştir. Bundan sonra halife alaylarına ve halifenin diğer bazı protokollerine dair bilgiler

sunulmuştur. Akabinde devlet görevlilerinin sınırları koruma, cihat etme gibi vazifelerine değinilip, muvazzaflara verilen erzak hakkında bilgiler sunulmuş ve üçüncü cilt bu mevzu ile bitirilmiştir. (el-Kalkaşandî, 1914: III, 498-533).

Müellif *dördüncü cilde* ülke yönetim düzenini Eyyübîlerden kendi zamanına kadar anlatacağını belirttiği bir başlık koyarak başlamıştır. el-Kalkaşandî bu mevzuu on başlık altında incelemiştir. Bunlar; Sultanlık alametleri, sultanın beş özel evi, mansıp erbabı ve devlet erkânı, dört zümreden müteşekkil oldukları belirtilen devlet âyânı, sultanın yönetim tertibi başlığında sultanın gündelik yaşamından kesitler, erzak tayinindeki uygulamalarından sonra, yedinci başlık olarak memleket sahibi sultanı diğer yöneticilerden ayıran bazı hususiyetler zikredilmiş, ondan sonra, Mısır diyarı ümerasının durum ve düzeni, dört kısım oldukları belirtilen Mısır erbâb-ı seyfi konuları izah edilmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: IV, 5-72).

Bundan sonra *Şam Memleketi Hakkındaki İkinci Makale* isimli başlığıyla ikinci fasıla geçilmiştir. Müellif burada Rum, Ermen ve Fırat Dicle Ceziresi'ni konu edineceğini bildirerek dört bölüme ayırmıştır. İlk olarak Şam ve özelliklerinden geniş bir şekilde bahsedildikten sonra, burayı yönetmiş olanlar hakkında bilgiler verilmiş, bunlar arasında ilkin sahabi olanları zikretmiş ve akabinde melik olarak yönetimde bulunanların isimlerini vermiştir. Yazar bu bilgilerden sonra Şam eyaletinin niyabetleri hakkında bilgiler vermeye başlamıştır. Bunların ilki Dımaşk, ikincisi Haleb, üçüncüsü Trablus, dördüncüsü Hama, beşincisi Safed, altıncısı Kerek, yedincisi Hicaz'dır. Zikredilen niyabetlere dair kurumsal, demografik, etimolojik, etnografik ve yönetsel bilgiler ayrıntılarıyla verilmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: IV, 72-304).

İkinci makalenin dördüncü bâbına gelindiğinde Mısır memleketini kuşatan yönetimler hakkında dört fasıllık yeni bir bölüm bulunmaktadır. Birinci fasıl şark ülkeleri hakkındadır ve ilk olarak Cengiz Han yönetimine idari bölgeleri ve buraların şehirleri, şehirlerin birbirlerine uzaklıkları, yöneticileri, ölçü birimleri vb. konulara tafsilatıyla değinilmiştir. Sonrasında Cengizhanoğullarının hâkimiyetinde bulunan Turân memleketini hudutları, yedi bölgesi ve buradaki şehirler, büyük nehirler, yöneticiler, ürünler hakkında bilgiler verilmiştir (el-Kalkaşandî, 1914: IV, 305-487).

Turan coğrafyası hakkındaki bilgilerden sonra *beşinci cilt* Mısır muzafatından olmayan Ceziretu'l-Arab memaliki ile başlamaktadır. İlk olarak Yemen, sonra Bilâdu'l-Bahreyn, Yemame, Hind diyarları hakkında bilgiler verilmiştir. Bundan sonra Mısır diyarının batısında bulunan memalik ve şehirler hakkında malumata değinilmiştir. Bu memleketler dörde tasnif edilmiştir; Tunus, Mağrib ve Mağrib-i Aksa/Berru'l-Udve. Ancak konu başlığından sonra verilen

girişte belirtilen sıralamanın aksine Cibâlu'l-Berber adıyla beşinci ve Ceziretu'l-Endülüs adıyla altıncı bir yer görülmektedir. Yazarın özellikle Endülüs'e ilişkin bilgileri çok ayrıntılıdır. Öyle ki sadece İslam tarihi değil, Müslümanların buradaki varlığına son verilmesi akabinde meydana gelen Hristiyan yönetimi hakkında ayrıntılı malumat sunmuştur (el-Kalkaşandî, 1915: V, 5-272).

el-Kalkaşandî yeni başlık ile Mısır'ın güney cihetindeki memaliki sıralamaya niyetlenmiştir. Burada küçük bir hatırlatmada bulunarak kastedilenin Sudan memaliki olduğunu belirtmiştir. Sudan memaliki hakkındaki izahatın hitamı akabinde önceden Mısır diyarının kuzeyinde bulunanları anlattığı kısımda zikredilmeyenleri tavsife girişmiştir. Bu kısımda *Bilâdu'r-Rûm* olarak anlatılan Anadolu coğrafyasını ele almaktadır. Bu kısımdan sonra üç başlık altında Mısır'ın kuzeyinde bulunan Hristiyan devletler hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır (el-Kalkaşandî, 1915: V, 273-422).

Bu mevzuyu işledikten sonra üçüncü makaleye geçen el-Kalkaşandî dört ana başlık altında kitabetteki müşterek uygulamaları ele almıştır. Üçüncü makalenin ilk kısmı daha çok lakaplar konusu ele alan ve birçok başlığı ihtiva eden uzun bir bölümdür (el-Kalkaşandî, 1915: V, 423-506; el-Kalkaşandî, 1915: VI, 5-188). İkinci kısım ise kitabette kullanılan varaklara ve özelliklerine ayrılmıştır. Üçüncü makalenin üçüncü kısmı yazıların kime, neden, ne şekilde isnat edilmesi gerektiği hususlarını ele almıştır. Üçüncü makalenin son kısmı ise yazıların başlangıç, sonu ve ekleriyle ilgilidir (el-Kalkaşandî, 1915: VI, 216-273).

Bundan sonra iki ana kısma taksim edilmiş olan dördüncü makale başlamaktadır. İlk kısım yazışmalardaki genel çerçeveyi ele almaktadır (el-Kalkaşandî, 1915: VI, 274-326). İkinci kısımda ise İslam doğuşundan müellifin yaşadığı döneme kadar doğu, batı ve Mısır diyarındaki yazışmalar ele alınmış, yazışmalardaki istilahlar ve muhtevalar konu edinmiştir (el-Kalkaşandî, 1915: VI, 327-570; el-Kalkaşandî, 1915: VII, 5-416; el-Kalkaşandî, 1915: VIII, 5-403; el-Kalkaşandî, 1916; IX, 5-251).

Bu kısım sonlandıktan sonra dört kısma ayrılmış olan beşinci makale başlamaktadır. Bu makale hilafet, saltanat, halifeler ve meliklerden görev alan vilayet erbabının yazışmalarına ilişkindir. Son kısmı vilâyât-ı erbâb-ı suyûf, vilâyât-ı umerâ-yı urbân ve vilâyât-ı mukaddimîn şeklinde üçe ayırmış ve bunu birinci nevi olarak adlandırmıştır. İkinci nevideyse iki sınıfa ayırdığı vilâyât-i aklâmı konu edinmiştir. Birinci sınıf erbâb-ı vezâif-i dîniyye, ikinci sınıf ise erbâb-ı vezâif-i dîvâniyye olarak isimlendirilmiştir. Üçüncü nevi altında vilâyât-ı erbâb-ı vezâif-i sînâiyye işlenmişken, dördüncü navide vilâyât-ı zuemâ-yı ehl-i zimmet mevzu bahis edilmiştir. Son olarak beşinci nevi altında yukarıda zikredilen nevilere herhangi birine dâhil edilemeyen vilayet vazifeleri işlenmiştir. Bundan sonra el-

Kalkaşandî, beşinci makalenin birinci bâbının ikinci faslına geçiş yapmıştır. Bu başlık altında kâtibin vilayetler için gerçekleştirilen yazışmalarda nelere dikkat etmesi gerektiği hususunu icmalen ele almıştır (el-Kalkaşandî, 1916; IX, 252-262).

Müellif bu konuları irdelemenin ardından beşinci makalenin birinci bâbının üçüncü faslına ele almıştır. Bu fasılda vilayetlerin rütbelerindeki farkları kitabette dikkat edilmesi gereken hususlar bağlamında yedi başlık açarak izah etmeye çalışmıştır (el-Kalkaşandî, 1916: IX, 263-272).

Akabinde el-Kalkaşandî, beşinci makalenin ikinci bâbında biat etme mevzuunu iki fasıl olarak ele almıştır. İlk fasıl biatın anlamına ilişkin iken, ikinci fasıl biatın türlerini konu edinmiştir. Beşinci makalenin üçüncü bâbında ise ahitler konusunu ele alan müellifimiz, konunun ilk faslında ahit kavramına değinmiş, ikinci faslında üç çeşit ahdi ele almıştır (el-Kalkaşandî, 1916: IX, 273-408; el-Kalkaşandî, 1916: X, 5-191).⁹

Bundan sonra eserde beşinci makalenin dördüncü bâbına geçilmiştir. Bu bölümde halife tarafından mansıp ehli olan seyfiye ve kalemiye erbabına verilen vilayetlere ilişkin yazışmalar mevzu bahis edilmiştir (el-Kalkaşandî, 1916: X, 192-468). Müellif, eserin *on birinci cildinin* başında beşinci makalenin dördüncü bâbının ikinci faslına geçmiştir. Burada diğer yöneticilere yazılanlar izah edilmiştir. Sonrasında bu vilayetlerde neler yazıldığına ilişkin bilgiler vermeye başlamış, Mısır diyarındaki yazışmaları vazifelilere ve vazifelere göre tasnif ederek açıklamıştır (el-Kalkaşandî, 1917: 5-443).

Müellifimiz *on iki cildin* başından itibaren ise Şam memâlikine ilişkin yazışmaları konu edinmeye başlamış, akabinde Hicaz memleketini ele almıştır. Konunun dördüncü kısmında Mısır diyarındaki vilayetlerden merkeze yazılacak olan belgelerin inşası hakkındadır. Burada değinilen yazışma daha önce örneği olmayan durumlarda nasıl bir tutum sergileneceğine dair örnekler içermektedir (el-Kalkaşandî, 1918: XII, 5-484).

el-Kalkaşandî *sonraki cilde* altınca makale altında ele aldığı meselelerle başlamıştır. Buna göre dini vasiyetlerden, musamahat, şemsi ve kameri yılların zamanlaması gibi konuları ele almıştır (el-Kalkaşandî, 1918: XIII, 2-103). el-Kalkaşandî bu ciltte iktalara dair yazı ve yazışmalara ayırdığı yedinci makale başlıklı kısımdan sonra (el-Kalkaşandî, 1918: XIII, 104-199), sekizinci makalede inşâ sanatının antlaşmalara (eymân) dair mevzularını ele almıştır (el-Kalkaşandî, 1918: XIII, 200-320).¹⁰ Dokuzuncu makalede ise sulh antlaşmalarını altı bab altında incelemiştir. (el-Kalkaşandî, 1918: XIII, 320-387; el-Kalkaşandî, 1919, 2-

⁹ 88. ve 89. sahifeler boş basılmıştır.

¹⁰ Bu cildin 192-208 arasındaki sahifeler boştur.

109). Müellif daha sonra sultan divanı ile ilgisi olmayan inşâ işlerini iki bab olarak mevzu bahis etmiş (el-Kalkaşandî, 1919: 110-365), eserin hatimesine geçmiştir. Bu bölümde divanla irtibatı olan, ancak kitabet ile ilişkili olmayan konuları dört başlık altında inceleyerek on dördüncü ciltte eserini tamamlamıştır (el-Kalkaşandî, 1919: 366-404).

***Subhu'l-A'şâ'* da Osmanlılara Dair Bilgiler**

el-Kalkaşandî *Subhu'l-A'şâ'*'nın beşinci cildinde İstanbul (*Kostantînî*) halicinin doğusu ve Ermenistan'ın (*Eriminiyye*) batısında kalan coğrafyanın *Bilâdu'r-Rûm* olarak bilindiğini belirtmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda buranın *Bilâdu'd-Derbendât* ve *Bilâdu'l-Etrâk* olarak anıldığını zikretmiştir. Tabirde geçen Türk'ten kastedilenin Türkmenler olduğunu ifade etmiştir. İlk önce bölgenin komşu devletlerle birlikte doğal sınırlarını çizmiştir (el-Kalkaşandî, 1915: V, 338-339).

el-Kalkaşandî'nin 1355-1418 yılları arasında yaşadığını düşünürsek eserinde vermiş olduğu bilgilerin hemen hemen hepsinin Osmanlı tarihi için *Fetret Devri* diye adlandırılan döneme denk düştüğü görülmektedir. Bu nedenle Anadolu'daki beyliklere dair verdiği bilgiler önemlidir. Örneğin, Kastamonu sancağını Türkmen askeri üssü olarak (ve hiye kâi'detu't-turkmân) zikretmiştir. Kastamonu Türkmenlerinin Hireklete'nin doğusunda kalan Kostantiniyye'ye gaza faaliyetinde bulunduğunu kaydetmesi dikkati calip bir bilgidir. Buranın Süleyman Paşa tarafından yönetildiğini, o ölünce yerine Sinop'u idare etmekte olan oğlu İbrahim Şah'ın geçtiği bilgisini vermiştir (el-Kalkaşandî, V, 1915: 342).

Her ne kadar el-Kalkaşandî, Anadolu'ya dair verdiği bilgiler önemli ise de söz konusu malumatı başkalarının aktarımlarına dayanmakta, kendi gözlemlerini içermemektedir. Bundan olsa gerek, Anadolu hakkındaki aktardığı bilgiler, aktarımı yapan şahsiyetlerin bilgisiyle sınırlıdır (Güzelçiçek, 2019: 11).

Örneğin Bursa'yı anlatırken şehrin *Osmancak* evladının yerleşmiş olduğu yer olduğunu belirtmiştir. *et-Ta'rif*e atfen önceden buranın Orhan b. Osman'a ait olduğunu, *Mesâliku'l-Ebsâr'a* dayanarak askerlerinin yirmi beş bin civarında olduğunu zikretmiştir. Osmanlı ve Kostantiniyye sahibi arasında harpler gerçekleşmiş ve birçok kan dökülmüştür. Savaşların neticesinde Rum meliki Osmanlıya her aybaşında ödeme yapmayı kabul etmiştir. (el-Kalkaşandî, bu kısa bilgileri verdikten sonra ileride daha ayrıntılı anlatacağını belirtmiştir (el-Kalkaşandî, 1915: V, 343-344).

el-Kalkaşandî *Bilâdu'l-Etrâk*'ta yetişen tahıl, meyve, hayvan cinsleri ve kaliteleri hakkında bilgi verdikten sonra, fiyatlar hakkında yorum yapar. Ürün açısından çok zengin, ticari emtianın bol olduğu bu diyarda fiyatların çok uygun olduğunu belirtmiştir. Öyle ki, "en pahalı zamanı bile Mısır'ın en ucuz döneminden ucuzdur" diyerek anlatısını pekiştirmiştir (el-Kalkaşandî, 1915: V, 356-357).

Daha sonra eserde bu toprakları kimlerin yönettiği özetle anlatılmaya çalışılmıştır. Bölgenin Yunanların elinde olduğu, Romanın burayı onlardan aldığı belirtilmiştir. Anlatı bundan sonra Selçukluların bölgeye gelişi ve buradaki hâkimiyetlerini özetlemiştir. Selçukluların tarih sahnesine veda ederken bölgeye hükmeden toplulukların (*tevâif*) şöhret kazananları hakkında bilgi vermiştir (el-Kalkaşandî, 1915: V, 358-364).

Bunlar Kastamonu'ya hâkim *Evlâdu Karman*, Antalya'ya hâkim *Benû Hamîd*, Birgi'ye hâkim *Benû Aydın*, Föke'ye hâkim *Benû Menteşe*, Bursa'ya hâkim *Benû Orhan b. Osmancak*'tır (el-Kalkaşandî, 1915: V, 365-369). Sonrasında tüm beylikler hakkında bir sahifeyi aşmayacak genel bilgiler vermiştir. İncelediğimiz mevzu açısından verdiği bilgilerden iki hususa işaret etmemiz yerinde olacaktır. Bunların ilki ismini verdiği beyliklerin hepsinin şehirli olmadığını, çadır halkı olduklarını, şehre yerleşimlerin sonradan gerçekleştiğini belirtmesidir. el-Kalkaşandî'ye göre bunun sebebi Tatar (*teter*) uygulamasını benimsemiş olmalarıdır. İkinci husus genel bilgiler içerisinde kılık kıyafet hakkında verdiği bilgiler içerisindedir. Buna göre Eba Yezid b. Murad Bek b. Osman'ın el-Kalkaşandî'ye sunduğu genel bilgiler akabinde, elçisi ve maiyetinin giyim kuşamları hakkındaki bilgilerdir. Memlük devleti hâkimi Melikü'z-zahir Berkuk'a gelen Yıldırım Bayezid'in elçi heyeti geçeden yapılmış beyaz ve kırmızı börtler takmışlardır (el-Kalkaşandî, 1915: V, 369).

Yukarıda işaret edildiği üzere Osmanlılar (*Benû Orhan b. Osmancak*) Selçuklular akabinde bölgede nüfuz sahibi beylikler içerisinde zikredilmiştir. Osmanlılar hakkında açılan başlık eserde yaklaşık bir sayfalık malumat içermektedir. Başlıktan anlaşılacağı üzere anlatı Osman Bey'den değil, Orhan Bey'den başlatılmıştır. Orhan çadırda yaşamaya devam etmiş, kasırlarda yaşamayı ölümüne kadar gerçekleştirmemiştir. Ondan sonra yerine oğlu *Murad Bek* geçmiştir. O da *Kostantîni*'nin ardında kalan Batı Haliç dolaylarındaki Hristiyan topraklarında ilerlemiştir. Öyle ki gerçekleştirdiği fetihler akabinde Haliç'te Venediklerin hâkim oldukları alana ve Cenevizlerin hâkimiyetindeki dağlara gelmiştir. Buraları da fethetmiş, insanlar onun reayası olmuşlardır. Fetih harekâtı neticesinde *Kostantîniyye*'yi dört bir yandan çevrelemiştir. Böyle olunca *Kostantîniyye* ona cizye vermek zorunda kalmıştır. el-Kalkaşandî, *Murad Bek*'in söz konusu fetihler neticesinde elde ettiği tasallutu daha evvel kimsenin elde etmediğini belirtmiştir. Bu durum 791/1389 yılında Sırplarla gerçekleştirilen

savaşta (*Harbu's-Sakâlibe*/Slav Savaşı) öldürülene dek devam etmiştir (el-Kalkaşandî, 1915: V, 367-368).

Ondan sonra tahta Ebu Yezid geçmiştir. O da babasının yolunda devam etmiş Sivas ve Antalya arasında kalan bölgeyi almış, *Karman*'ın hâkimiyetinde olan bölgeye yakın sahil şehri Alaiyye'yi ele geçirmiştir. Sonra *Karman*'ın hâkiminin kızıyla evlenip onun elindeki toprakları ilhak etmiştir. *Karman* ve diğer Türkmen beylerinin hepsi onun hâkimiyetine girmiştir. Sivas haricindeki tüm yerleri ele geçirmiştir. Sivas'a oranın kadısı İbrahim hâkim iken, Malatya'ya da Memlükler (*Memleketu'd-Diyâri'l-Mısriyye*) hâkim idi. Sonra Şam'ı tahrib eden Tumurlenk'in Bayezid'i yendiğinin ve Osmanlı hâkiminin Tumurlenk'in elinde öldüğünü belirtmiştir. Onun ölümünden sonra Süleyman Çelebi ölüne kadar yönetimi üstlenmiş, akabinde kardeşi Mehmed b. Eba Yezid yönetimi deruhte etmiştir. el-Kalkaşandî, "şimdi dahi yönetim ondadır" kaydını düşmüştür (el-Kalkaşandî, 1915: V, 368).

Özetleyecek olursak bu bilgileri el-Kalkaşandî şöyle tahkiye etmiştir: Bursa'yı mülküne merkez edinen Orhan çadırda yaşamaya devam etmiş, ölene kadar bundan vazgeçmemiştir. Ölümünden sonra oğlu Murad melik olmuş ve batı cihetinden Kostantin körfezinin arkasındaki Hıristiyan beldelerine girmiştir. Cenova dağlarından ve Venedik körfezi yakınlarında bulunan mevkiileri fethetmiştir. Kâfirlerin diyarına kendinden önce görülmemiş bir şekilde tahripkâr seferler düzenlemiştir. Öyle ki Kostantiniye sahibi ona cizye ödemeyi kabul edene dek şehri her taraftan kuşatmıştır. Ancak Murad, 791/1388 yılında Slavlarla yapılan savaşta ölmüştür. Ondan sonra oğlu Eba Yezid başa geçmiş ve babasının yolunu takip etmiştir. Deniz sahilinde Karamanoğulları şehrine yakın Bilâd-ı Rûm'dan bir kısım toprağı ele geçirmiştir. Sonrasında Karamanoğulları'nın bey kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten sonra onların diyarını ele geçirmiştir. Anadolu'da hâkimiyeti öyle bir genişlemiştir ki Mısır diyarının sınırları içerisinde olan Malatya ve Kadı İbrahim'in hâkim olduğu Sivas haricinde almadığı yer kalmamıştır. 803/1400 yılında Timur Şam'ı tahribinden sonra ona yönelmiş ve savaş neticesinde onu esir etmiştir ve onu ölene dek tutsak edinmiştir. Eba Yezid'in akabinde oğlu Süleyman Çelebi başa geçmiş, o da ölünce kardeşi Mehmed Çelebi melik olmuştur. el-Kalkaşandî bu bölümü yazarken onun Osmanlıların hâkimi olduğunu belirtmiştir (Güzelçiçek, 2019: 49).

el-Kalkaşandî Anadolu'daki siyasi resmi çizerken çokça referans verdiği el-Ömerî'nin *et-Ta'rif* isimli eserindeki bilgilerden hareket etmiş, verdiği bilgiler içerisinde değişen olgulara göre yeni eklemeler yapmıştır. Bunlardan biri Germiyanogullarının yerine Anadolu'da hâkim olanların Osmanlılar olmasıdır. Bununla birlikte el-Kalkaşandî, selefi el-Ömerî'nin Osmanlılara layık gördüğü Müslüman devletler içerisinde ikincil güç statüsünü değiştirmemiştir. Nitekim söz

konusu hiyerarşi içerisinde Osmanlıları Hint hükümdarlarının altında değerlendirmekte, onları Memlûklerin *makâmu'l-eşref* diye nitelendirdiği hiyerarşiye konumlandırmaktadır. Üstelik Osmanlıları bu alt hiyerarşiler içerisindeki sıralamada Hint hükümdarlarının bir alt katmanında olan *el-makâmu'l-âlîye* bile yerleştirmemiştir. Her şeye rağmen el-Kalkaşandî, gösterdikleri gaza faaliyetlerinden ötürü haklarını teslim etmiş, böylece tıpkı el-Ömerî gibi o da bu faaliyetin Osmanlıların siyasal yükselişindeki tanımlayıcı unsuru olduğunu fark etmiştir (Muslu, 2016: 112-113).

Yıldırım Bayezid döneminden itibaren Osmanlıdaki değişimleri ve gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Kendi eserinde referans verdiği kaynakların Osmanlıya dair kullandıkları dil ve dikkat ettikleri hususların kısmen değişmiş olduğu görülmektedir. Yukarıda aktardığımız Yıldırım Bayezid elçilerinin Memluk ziyaretine dair aktardığı kısa anekdotlar, Osmanlılara dair bilgi aktaranındaki üslup değişiminin başlamakta olduğunu adeta işaretidir. Zira el-Ömerî, önceki dönemde Anadolu'da yükselen siyasal güç olan Germiyanoglularını hakkında bilgi verirken, onların kıyafetlerini merkeze almıştır (Muslu, 2016: 112).¹¹

Sonuç

Subhu'l-Aşâ Anadolu'daki Türkmen yöneticiler ve yönettikleri şehirler hakkında, kullandıkları paraları, giyim kuşamları, yetişen ürün be yetiştirilen besi hayvanları vb. konularda bilgiler içermektedir. Karamanoğulları ve Osmanlılar hakkındaki kayıtlar daha ayrıntılı olması bu iki beyliğin Anadolu'daki diğer beyliklerden siyasal açıdan daha güçlü olduklarından kaynaklanıyor gibidir.

Subhu'l-Aşâ her ne kadar 1412 yılında bitirilmişse de Yıldırım Bayezid'in yükselişine dair ayrıntıları vermemektedir. Timur'un hareketinin Memlûklerin çok yakından takip ettiği göz önünde bulundurulduğunda iki yönetici arasındaki güç dengelerini, savaşa götüren nedenleri göz ardı etmesi şaşırtıcıdır. Özellikle Hristiyan dünyaya ve Anadolu beyliklerine karşı gösterdiği başarılı askerî harekât ile ordusunun gücünü ispatlamış bir devletin yıkılış aşamasına gelmiş olmasına rağmen bu yıkımı çağrıştıran bir dilin kullanılmamış olması düşündürücüdür.

---

¹¹ Memlûk kaynaklarında Osmanlıların nasıl tahkiye edildiğine dair genel bir değerlendirme için bkz. Cüneyt Kanat, (2006). "Memlûk Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 1, 123-234. Ayrıca Memlûklerin Anadolu ile münasebetlerine dair bkz., Kürşat Solak, (2012). "Memlûk Devleti ve Kuzey Anadolu", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 109-121.

Timur'un elinde öldüğünü belirttiği Yıldırım Bayezid'ten sonra devletin başına Süleyman Çelebi'nin geçtiğini belirtmiş olması, o da ölünce, kardeşi Mehmed b. Eba Yezid yönetime geçtiğini belirtmesi adeta Osmanlı devletinde yıkımı çağrıştıracak yönetsel bir sarsıntının gerçekleşmediğini düşündürmektedir.

el-Kalkaşandî eserinde Osmanlıların gazi vasıflarına değinmiş ve bu özellikleriyle diğer beyliklerden ayırt edilebilir olduklarını fark etmiştir. Binaen aleyh Gazanın Osmanlı siyasetindeki başat rolünü hakkında başka kaynaklardaki bilgileri doğruladığı görülmektedir.

Şubhu'l-A'sâ'nın üzerinde durulması gereken bir diğer hususiyeti verdiği toponimik malumdur. Örneğin Bursa şehrini zikrederken, harflerin aldıkları hareketleri ve sükûnu belirtmiş, *sin* harfinin *sad* harfinin yerine geçmiş olabileceğini, bununla birlikte sık sık atıf yaptığı *et-Ta'rîf* ve *Mesâliku'l-Ebsâr*'da *sad* harfinin bulunmadığını belirtmiştir.

Bu nevi bilgilerden ziyade *Şubhu'l-A'sâ*'nın Osmanlı tarihi çalışmalarına yapacağı en büyük katkı kitâbet ve inşâ sanatındaki devamlılığın Osmanlı münşîlerinin eserleriyle mukayese edilerek yapılması neticesinde elde edilecektir.

Kaynakça

Abdelhamid, T. (Ed.), El-Toudy, H. (Ed.). (2017). *Selections From Subh al-A'shâ by al-Qalqashandi, Clerk of the Mamluk Court*. London: Routledge.

Angı, S.A. (2019). *Nüveyrî'nin Nihâyetü'l-Ereb fî funûni'l-Edeb Adlı Eserinin Edebî Açıdan İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bauden, F. (2005). Mamluk Era Documentary Studies: The State of the Art, *Mamluk Studies Review*, IX(1), Middle East Documentation Center (Medoc) The University Of Chicago, 15-60.

Can, H., (2018). "İslâm Dünyasında Ansiklopedik Eser Yazımı Nüveyrî ve Ömerî Örneği", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 355-375.

Maaik Van Berkel, "A Well-Mannered Man of Letters or A Cunning Accountant: Al-Qalqashandî and the Historical Position of the Kâtib", *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean*, Volume: 13 (2001), 87-96.

Buzpınar, Ş. T. (2012). Tefik Paşa Hidiv. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLI, 14-15.

Dekkiche, M. (2019). Selections from *Şubh al-A'shâ by al-Qalqashandi, Clerk of the Mamluk Court: Egypt: "Seats of Government" and "Regulations of the Kingdom"*, from Early Islam to the Mamluks, edited by Heba al-Toudy and Tarek Galal

Abdelhamid. Routledge Medieval Translations (London: Routledge, 2017). Pp. vii+470, *Mamlūk Studies Review*, Vol. 22, 197-199.

Emecen, F. M. (1999). "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 83-90.

Erdekanî, H.R. ve dğr., (1391). *Takvîm-i Târîh-i Ferheng u Temeddun-i İslâm u İrân*, II, Tahran: İnrişarat-ı Emir-i Kebir.

Furat, A., (1978) "Arap Edebiyatında İlk Ansiklopedik Eserler", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1-2, 299-308.

Furat, A., (1979). "İslam Edebiyatında Ansiklopedik Eserler", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 3-4, 211-232.

Guo, L., (1997). "Mamluk Historiographic Studies: The State of the Art", *Mamluk Studies Review*, Vol. 1, 15-43.

Güler, H., (2017). *Mesâlikü'l-Ebsâr fî-Memâliki'l-Emsâr (Devlet-i Memâliki'l-Ûlâ Kısmı/ 1301-1349) Tercüme ve Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güzelçiçek, S. (2019). *el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'şâ'sında Anadolu Şehirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hamza, A. (1962). *el-Kalkaşandî fî Kitâbihî Subhu'l-A'şâ Arz ve Tahlîl*, Mısır: Vezâretus Sekafe vel İrşadil Kavmi.

İpşirli, M. (2001). Kalkaşandî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 263-265.

el-Kalkaşandî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (1913-1922). *Şubhu'l-A'şâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ*, I-XIV, Kahire: Darul Kutubus Sultaniyye/Darul Kutubul Hıdıviyye/Darul Kutubul Mısriyye.

Kanat, C. (2006). Memlûk Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 1, 123-234.

Karaman, Rifat. (2019). *Abdurrahman Bistâmî'nin Nazmü's-Sülûk fî Müsâmereti'l-Mülûk Adlı Eseri ve Osmanlı Tarih Yazımındaki Yeri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kazan, R., (2003). el-Kalkaşandî'nin Subhu'l-A'şâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri. *Nüşa*, Yıl: 3, Sayı: 8, 107-128.

Kortantamer, S. (1994). Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-'Acâib ve'l-Garâib. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 1, 69-87.

Komisyon (1973). *Ebu'l-Abbas el-Kalkaşandî ve Kitâbuhû "Subhu'l- A'şâ"*, Kahire: Maktebetul Arabiyye.

Muslu, Cihan Yüksel (2016). *Osmanlılar ve Memluklar: İslam Dünyasında imparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

en-Nuveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvahhab (2004). *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l Edeb*, I-XXXIII, Beyrut: Darul Kutubul İlmiye.

el-Ömerî, Şihabuddin Ahmed b. Yahya b. Fadlullah (2010). *Mesâliku'l-Absâr fi Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, Beyrut: Darul Kutubul İlmiye.

Solak, K., (2012). Memlûk Devleti ve Kuzey Anadolu. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, 109-121.